

Istorikas ir diplomatas Alfonsas Eidintas apie Lietuvos neutralumą ir didžiųjų valstybių politikos grėsmes

Neutralumo politika ir Molotovo – Ribentropo paktas

Griūvant Versalio sistemos postulatams, Tautų Sąjungai nebegarantuojant jos narių saugumo, trijų Baltijos šalių užsienio reikalų ministrai 1938 m. vasarą nutarė neleisti užsienio kariuomenėms kirsti jų teritoriją, net jeigu to būtų pareikalauta pagal Tautų Sąjungos Statuto 16-ą straipsnį. Neturėdamos jokio pasirinkimo, trys Baltijos valstybės paruošė neutralumo įstatymą – Lietuva jį ratifikavo 1939 m. sausio 10 d. Tačiau užsienio politikoje pakitimų neįvyko ir Lietuva tęsė manevrus tarp Varšuvos, Maskvos ir Berlyno, stengdamasi neįsivelti į karinį konfliktą. Kariuomenės vadas gen. S. Raštikis balandį dalyvavo A. Hitlerio 50-mečio šventime, gegužę - maršalo Edvardo Rydzo-Smiglo (Edward Rydz-Śmigły) kvietimu oficialiai lankėsi Lenkijoje. Aštrėjant santykiams tarp didžiųjų valstybių, gegužę Lietuvos diplomatomis nurodyta, kad Lietuva laikysis griežto neutraliteto „kiekvienoje situacijoje ir kiekvienu klausimu“.

Neutralumo įstatymu besiginantį Kauną sukretė naujiena apie nacių ir sovietų nepuolimo sutartį 1939 m. rugpjūčio 23 d., kad Vokietija ir SSRS pasirašė papildomą slaptąjį protokolą, - pasidalijo regioną įtakos sferomis: Suomija, Estija ir Latvija atiteko sovietams, o Lietuva - Vokietijai. Abi pusės pripažino Lietuvos interesus Vilniaus regione, tačiau jo sienų nedetalizavo. O voldemarininkai, Šaulių sąjunga ir jaunieji tautininkai kaltino valdžią impotencija ir Vokietijos ir Lenkijos karo metu ragino vyriausybę jėga atsiimti Vilnių. Užpuolusi Lenkiją Vokietija spaudė Lietuvą žygiuoti į Vilnių, žadėdama paramą aviacija, tankais ir artilerija. Tačiau Lietuvos vyriausybė, lenkams pralaimint mūšius ir be vokiečių galėdama užimti Vilnių, suvokė žygį į Vilnių ne kaip karinę, o kaip politinę problemą ir tikino lenkus, kad nė vienas Lietuvos kareivis neperžengs administracinės linijos. Kitaip Lietuva būtų tapusi agresore ir sugadintų santykius su anglais ir prancūzais. Nepatarė imti Vilniaus ir sovietai. Rugsėjo 17 dieną, SSRS įsiveržus į Lenkiją, demonstruojant pasiryžimą ginti nepriklausomybę, Lietuvos prezidentas paskelbė dalinę mobilizaciją. Lietuvos kariuomenė padidėjo nuo 24 000 iki 89 470 vyrų (formaliai kariuomenė padidinta, jei kariaujančios šalys peržengtų Lietuvos sieną). Tačiau rugsėjo 28-ąją Viačeslavui Molotovui ir Joachimui fon Ribentropui (Joachim von Ribbentrop) pasirašius sienų ir draugystės sutartį tarp Reicho ir SSRS, pagal jos slaptą protokolą Lietuvos teritorijai patekus į SSRS įtakos sferą (už tai Vokietija gavo Liublino vaivadiją), Vokietijos spaudimą Lietuvai kaip ranka nuėmė.

Užtat sukruoto sujudo Maskva – V. Molotovas pakvietė atvykti į Maskvą ministrą Juozą Urbšį. Šis išvyko spalio 2 dieną. Jo kelionės išvakarėse pradėta dalinė Lietuvos kariuomenės demobilizacija – rizikingas žingsnis, nes kritinėje situacijoje sąlygų kariuomenei padidinti galėjo nebėbūti. Maskvoje spalio 3-iąją Josifas Stalinas spaudė J. Urbšį pasirašyti savitarpio pagalbos sutartį, sutartį dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto perdavimo ir sutartį dėl dalies pietvakarių Lietuvos teritorijos perdavimo Vokietijai. Pastaroji sutartis stačiai apstulbino Lietuvos delegaciją, nes buvo kalbama apie grynai etnines lietuvių žemes ir 150 000 gyventojų. Derybos vyko sunkiai, J. Urbšiui prireikė skristi į Kauną konsultuotis, nes sovietai reikalavo įsileisti į Lietuvą savo karines bazines. Vietoje bazių Lietuva siūlė padidinti savo kariuomenę, apginkluoti ją sunkiaisiais ginklais ir koordinuoti bendrus veiksmus sudarius bendrą karinę komisiją, motyvavo ir savo neutralumu, bet J. Stalinas pareiškė, kad Lietuva neutrali bus, kol jis to norės...

Derybas apsunkino tai, jog spalio pradžioje karines bazines pagal panašias sutartis sovietai jau buvo primetę Estijai ir Latvijai. Lietuviai atkakliai siekė išvengti karinių bazių, išsaugoti savo etnines žemes, atgauti kelis lietuviškus Vilniaus krašto rajonus (Švenčionis ir Druskininkus). Sovietai, pradžioje

reikalavę įsileisti 50 000 karių, tą skaičių sumažino iki 20 000. Įsitikinęs, kad iš niekur jokios pagalbos negaus, kad Vokietija jau atidavė Lietuvą SSRS įtakos sferai, agresyviai spaudžiant J. Stalinui ir V. Molotovui, spalio 10 dieną pasirašyta Vilniaus perdavimo sutartis ir SSRS ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartis. Nors paktas minėjo Lietuvos ir Sovietų Rusijos 1920 m. ir 1926 m. sutartis kaip bazinius dvišalių santykių dokumentus, kiti sutarties straipsniai potencialiai grėsė Lietuvos nepriklausomybei. Lietuva gavo 6,7 tūkst. kv. km teritoriją su Vilniumi ir apie 0,5 mln. gyventojų - tik penktadalį užfiksuotos 1920 m. sutartyje teritorijos, o už tai turėjo įsileisti karines sovietų bazines. Berlynas ir Maskva susitarė kol kas pietvakarinių lietuvių žemių klausimo neliesti (beje, 1941 m. sausio 10 d. SSRS pagal dar vieną slaptą protokolą jas nusipirks iš Vokietijos už 7,5 mln. aukso dolerių).

Sutartis fundamentaliai pakeitė Lietuvos tarptautinę padėtį – Lietuva prarado neutralios politikos statusą ir dalį suvereniteto. Tik Vilniaus, istorinės sostinės, atgavimas buvo šviesos spindulėlis niūrioje situacijoje, o Lietuva tapo priklausoma nuo SSRS (liaudyje tuojau paplito taiklus posakis „Vilnius mūsų, o mes rusų“). Vokietija kartojo nebeturinti regione interesų, Anglija ir Prancūzija kariavo, o sutriuškinus Lenkiją jų įtaka regione apskritai sumažėjo.

Iš: Alfonsas Eidintas ir kt., Lietuvos istorija, Vilnius, 2012, p. 183-186.